

EKONOMİ'DE İHTİYAÇ KAVRAMI ve İSLÂM DÜNYASI'NDA ESKİ İLE YENİ BİLİM ADAMLARINDAKİ KARŞILIĞI

The Concept of Need in Economy and its Equivalent in the Early and Modern Islamic Scholars

Mehmet Nuri GÜLER*

Özet

İnsanî etkinliğin, insan ihtiyaçlarını doyurma amaçlı olduğunun belirlenmesi üzerine, ihtiyacın araştırılmasına girilerek, insanî etkinlik açıklanmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı, ihtiyaç ile ilgili kuram ve sınıflama çeşitleri çoğalarak, karmaşık bir durum almıştır. Bu ise, ihtiyacı tanıma ve çeşitlerini ayırtetmede, çokluktan kaynaklanan belirsizlik ve kapalılığa neden olmuştur. Makale, bunun çözümüne yönelmiş ve bu amaçla, Ekonomi'de ihtiyaç kavramı araştırılmıştır. İhtiyaç konusundaki bu problem, İslâm Dünyası'na aktarılması karşısında, Ekonomi'de ihtiyaç kavramının İslâm Dünyası'nda eski ve çağdaş bilginlerdeki karşılığı araştırılıp, ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

İhtiyaç, Ekonomi, Maslaha (Düelten), Din, Can, Akıl, Soy, Mal, Zaruriyyet (Zorunluluk), Hâciyyet (Gereklilik), Tahsiniyyet (Yetkinlik), Aynî (Bireysel), Kifâî (Toplumsal), Fıkah, İslâm İktisadi, İslâm Hukuku.

Giriş

İnsanın, ihtiyaç içinde bulunması, zayıflık göstermesi, bu ihtiyacını karşılamak için yollar benimsemesi ve zayıflığını gidermek için çarelere sığınması bir gerçektir. Bunda ona akıl rehber olur ve zekâ da yol gösterir. Bu yüzden, hangi insanî etkinliğin, çeşidi ne olursa olsun, insana ait ihtiyaçları doyurmayı amaç edindiğini görürüz.

İhtiyaçlar, doğaları nedeniyle değişen ve geliştirebilirler. Bu gelişme, toplumun ilerlemesi ve uygarlık kademelerinde yükselmesi ile orantılı olarak bir artış gösterir. İhtiyaçların bir kısmının, bireysel etkinlikle, diğer bir kısmının da toplumsal etkinlikle doyurulması tamamlanır. Bunun için, onları açıklayan kuramlar ile onları kısımlara ayıran sınıflamalar çeşitlendi. Bu da, ihtiyaç kavramının çerçevesini sınırlama ile kısımlarını belirlemede problem ortaya çıkmasına neden oldu.

Bu araştırma, Ekonomi'de ihtiyaç kavramını sınırlamayı, kısımlarını belirlemeyi, İslâm Dünyası'nda eski ve yeni ilim sâhiplerindeki

Abstract

After upon realizing the fact that the aim of human activity is to meet their needs, the issue of human needs is examined to explain human activity. There fore, the theories and classifications about human needs became multiple and complicated. This leads to uncertainty and difficulty stemmed from this multiple theories and classifications. In this article, this concept of need in economy was analyzed. After the adoption of modern economic terms in the Islamic World, expectedly this concept of need in economy also became a problematic term. In this article, I tried to solve this problem and to find its equivalent by investigating what early and modern Islamic scholars wrote on this subject.

Key Words

Need, Maslaha, Possibility, Daruriyyat, Hâciyyat, Tahsiniyyat, Islamic Law, Islamic Economy.

karşılığını ortaya çıkarmayı çözümlenmeye girişti.

Bundan dolayı, bu çalışma, Ekonomi'de ihtiyaç kavramını öğrenmeyi amaç edinir. Bu, İslâm Dünyası'ndaki eski bilginler ile çağdaş araştırmacılar da ihtiyaç kavramını karşılayan kavramı öğrenmeye doğru bir adım gibidir.

Doğrusu, bu konuda, ancak ihtiyacın bazı konularını inceleyen ve onların İslâm'da karşılaştırmasını yapan birkaç makalenin dışında, tam bir makaleye ve tam bir kitaba rastlamadım. Bu makalelere ait örnekler de şunlardır: Dr. Âbidîn Selâme, **el-Hâcâtü'l-Esâsiyye ve Tefrihâ fi'l-İslâm**; Dr. Abdu's-Selâm el-Abbâdî, **el-Mefhûmu'l-İslâmî lil-Hâcâtü'l-Esâsiyye lil-İnsân ve İrtibâtuhu bi'l-Evdâ'i'l-Mu'âsire**; Dr. Abdullah Abdulazîz, **Tekyîfu'l-Hâcât fi'l-İslâm ve Eseruhu fi't-Ta'cîl bi-Numuvi'l-İktisâdi'l-İslâmî**; Dr. Muhammed Enes ez-Zerkâ', **Siyâğetun İslâmiyye li-Cevânib min Dâlleti'l-Maslahati'l-İctimâ'iyye**.

Şüphesiz, bu araştırma, Ekonomi ile İslâm düşünceleri arasında karşılaştırmalı bir araştırmadır. Plânı da, bir Giriş, başlıca iki Kısım ve bir Sonuç'tan meydana gelir. Birinci kısım, *Ekonomi'de İhtiyaç*

* Yrd.Doç.Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kavram'ı ele aldı. Bu kısımda, *İhtiyaç Kavramı, Unsurları, Doğası, Özellikleri* açıklandı. İkinci kısmın amacı, *İslâm Dünyası'ndaki Eski ve Yeni Bilginlerde İhtiyaç Kavramının Karşılığı*'ni araştırmak oldu. Nişetim, bu kısım, *İslâm'da İhtiyacın Karşılığının Kısımlarını, Konuları, Düzeyleri ve Doyurulması Bakımından* açıkladı. Sonuç, araştırmanın ulaştığı en önemli vargıları sundu.

Birinci Kısım:

Ekonomi'de İhtiyaç Kavramı

İhtiyaçların, eldeki kaynaklarla doyurulurken her ekonomik etkinliğin ekseni olduğunu görüyoruz. Bu bakımdan, bu birinci kısımda, Ekonomi'de İhtiyaç Kavramı'nı amaç edineceğim ve gelen paragraflarda İhtiyaç'ın Sözlük, Terim anlamlarını bildirmeye, Unsurlarını çözümlenmeye, Doğasını, Niteliklerini açıklamaya, Kısımlarına ayırmaya çalışacağım:

1) Sözlükte-İhtiyaç

"İhtiyaç" kavramının söz olarak özü, sözlük yapısı ve türetme bakımından bütün kullanımında ortak olan şu harflerdir: "H", "V", "C"¹.

İbn Manzûr, *el-Havcu'nun İstek ve el-Hücu'nun Yoksulluk olduğunu bildirdi*². Buna göre, "ihtiyaç"ın Sözlük'teki anlamı, "insanın yoksulluk gösterip istediği şey"³ olmaktadır.

2) Terim Olarak İhtiyaç

İhtiyaç, genel olarak şöyle tanımlanır: "Varlığın, herhangi bir amaca ulaşması için mutlak biçimde gerekli olan şeye yoksulluk gösteren bir durum üzere olmasıdır."⁴

Psikologlar da, ihtiyaç konusunu kendilerine ait terimlerine uygun olarak ele alıp, şöyle açıkladılar: İhtiyaçtan maksat, eksiklik halidir. Bu eksiklik, bir çeşit darlık, iç sıkıntısı ve gerginliğe bitmiştir. Bu darlığın, iç sıkıntısının ve gerginliğin, ihtiyaç karşılandığı ve eksiklik gittiği zaman, ortadan kalkması gecikmez. Bu eksiklik maddî, manevî, içe ait, ya da dışa ait olsa aynıdır⁵. Bunların anlamı şudur: İhtiyaç, karşılanmasını sağlayan belirli bir

çeşit etkinliği gerektiren, gerginlik veya dengesizlik halidir.⁶ Bir başka tanımlama ile, ihtiyaç, yokluktan ileri gelen gerginlik veya acı duymadır⁷. Bu anlamı bakımından, ihtiyaç, psişik bir olay olmaktadır; çünkü, insanın yiyeceğe ihtiyacı demek, onun yoksulluğunu (sıkıntısını) insanın duyması demektir.

Böylece, Ekonomi Bilimi'nde ihtiyaç, Psikoloji'deki anlam üzerine kurulmaktadır; ancak, bu anlamın sınırı, insanın arzulanması ve istemesi biçiminde, bu istenen şeyin ister maddî isterse manevî, ister yaraan isterse zarar veren olsun aynı sayılarak, insanı huzur ve sükûna kavuşturan her şeyi kapsayacak şekilde genişlemektedir. Buna, kendisi için bir araba edinmeye, turistik bir gezi yapmaya, müzik dinlemeye, elmas parçasına, bir bardak şaraba, uyuşturucu değış tokuşuna veya bunlardan başka insana ait sayısız arzulara ihtiyaç duyan her şahıs örnek olarak verilir⁸. Buradan hareketle şöyle denilmiştir: İhtiyaçlar, ekonomik etkinliğin eksenidir⁹.

Bu yüzden, ekonomi bilginleri, ihtiyaç konusuna önem verdiler ve ihtiyacı şöyle açıkladılar: O, belli bir şeyi elde etme arzusunun kişisel duyumdur. Bu duymayla, doğal olarak yokluk duyumu ve istikrarsızlık ya da acı ve hoşnutsuzluk beraber olur. Bu durum, ihtiyaç sahibini, ihtiyacı karşılamak üzere çalışmaya iter. Bu, istenilen şeyin elde edilmesiyle sonuçlanır. Bu vakit, ilk duymanın yerini, ihtiyacı karşılamadan dolayı rahatlık, kendine güvenme ve hoş gitme duyumu alır¹⁰.

Yukarıda anılanlara göre, ekonomi bilginlerinin görüşlerine bakarak ihtiyaç şöyle tanımlanabilir: O, yokluktan ileri gelen gerginlik veya acı duyumu ile, giderilmesinden oluşan hoş gitme, kendine güvenme ve rahatlık duyumdur.

Bu tanıma dayanarak, ekonomistlerin, ihtiyacı şu gelen tam tanımına ulaştıklarını söylemek mümkündür: "Ekonomik ihtiyaç, insan için belli yararlar gerçekleştirebilme değeri olan mal veya hizmet elde etme arzudur."¹¹

1 El-İmâmu'l-Allâme Ebû'l-Fadl Camâlu'd-Dîn Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrikî (ö. 711 h./1311 m.), Lisânu'l-Arab, c. II, Tarih Yok, s. 242 ve sonrası.

2 İbn Manzûr, a.g.e., c. II, s. 243.

3 İbrâhîm Mustafâ ve arkadaşları, el-Mu'cemu'l-Vasit, c. I, el-Mektebetu'l-İlmiyye, s. 203; Ahmed el-Âyid ve arkadaşları, el-Mu'cemu'l-'Arabîyyi'l-Esâsi (Lârûs), Tûnis 1988, s. 361.

4 Cemil Salibâ, el-Mu'cemu'l-Felsefi, c. I, Birinci Baskı, Beyrût, 1971, s. 431.

5 Hasan Muhammed Hayru'r-Rik, el-'Ulûmu's-Sulûkiyye fi Hidmeti'l-İdâre, Mektebetu 'Ayn Şems, el-Kâhire 1977, s. 63; Lindal Dafıdyun, Medhalu 'İlmi'n-Nefs, çeviren: Seyyid Tavvâb ve arkadaşları, İkinci Baskı, Dâru Mâkcû ve Hil li'n-Neşr, er-Riyâd 1980, s. 431; Abdu'l-Mun'im el-Hefenî, Mevsû'atu 'İlmi'n-Nefs ve't-Tahlîli'n-Nefsî, c. II, Mektebetu Medbûli, Beyrût 1978, s. 8 ve sonrası.

6 Abdu's-Selâm el-'Abbâdî, "el-Mefhûmu'l-İslâmî li'l-Hâcâtî'l-Esâsiyye li'l-İnsân ve İrtibâtuhu bi'l-Evdâ'i'l-Mu'âsire", en-Nedvetu'l-Fikriyyetu'l-İeti 'Ukidet bi't-Ta'avun ma'a Kulliyeti'l-İdâreti'l-'Ulyâ, Lahûr-Bâkistân/ 'Ammân, 23-27 Receb 1404 h. (25-29 Nisân 1984 m.), s. 309.

7 Cemil Salibâ, aynı yer.

8 Bir bardak şarab veya birbirine uyuşturucu verme ihtiyacı, İslâm'da câiz değildir. Bunun için bakınız: Bu makale şu başlığa "Ekonomi'deki İhtiyaç Kavramının Karşılığını Eski ve Yeni Bilim Adamlarının Anılan Görüşlerinden Çıkarma".

9 Azmî Receb, Mebâdî'u'l-İktisâdî's-Siyâsi, c. I, Birinci Baskı, Beyrût 1964, s. 13.

10 Azmî Receb, a.g.e., c. I, s. 13; Erol Zeytinoğlu, Genel Ekonomi, 5. Baskı, İstanbul 1976, s. 22.

11 Abdu'l-Mun'im Afr, el-İktisâdu'l-İslâmî, el-İktisâdu'l-Cuz'î, c. III, Cidde 1985, s. 9.

3) İhtiyacın Öğeleri

Yukarıda anılan anlamda ihtiyaç, ayırması ve birleştirmesi mümkün olan iki öğeden meydana gelir. Onlar da şunlardır¹²:

a- Yokluk duymadan ileri gelen açlık ve susuzluk gibi acı. Bu ikisi, bedenin gıda zorunluluğundan ileri gelen acı duyumdur.

b- Bu acıyı yok eden (gideren) eyleme yöneliş.

4) İhtiyacın Doğası

Her insanın, fizyolojik ihtiyaçlar ile diğeri toplumsal (kazanılmış, edinilmiş) ihtiyaçlar arasında dağılmış birçok ihtiyacı vardır¹³. İnsan için bazen yaşama ait olan, bu ihtiyaçlar arasında yer alır. Bunun doyurulması gerekir. Öyle ki, insanın maddî varlığı, bu doyurulma üzerine durur. İnsanın canlı varlık olarak oluşumunda devamlılık sağlar. İhtiyaçlar içinde buna örnek olarak, yiyeceği, giyeceği ve barınağı buluruz. Bu yüzden, yaşama ait, yani fizyolojik olan insan ihtiyaçları, ekonomik doğaya sahiptirler. İhtiyaçların çoğu, içinde ortak yaşantının korunması bakımından gerekli görülmesine göre toplumun varlığından türemiştir. Düzene, iç güvenliğe (asayişe), dışarıdan gelen yabancı düşmanları savmaya olan ihtiyaç gibi. Bu şekilde, insanın kazanılmış, yani ortak yaşantıdan çıkmış ihtiyaçları, toplumsal doğaya sahiptirler.

Böylece, bütün bu sunuların hepsi, insana ait ihtiyaçların çoğunun, ekonomik ve toplumsal doğaya sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre, ihtiyaçların varlıkları, bizzât toplumdan çıkıp, toplumun, onda egemen olan çeşitli durumların, özellikle, sosyal ve ekonomik alanlarda ileride bulunma derecesinin, genellikle de, uygarlık düzeyinin etkisinde kalır¹⁴.

5) İhtiyacın Özellikleri

Bilindiği gibi, ihtiyaçlar her ekonomik etkinliğin eksenini olmaktadır. Ekonomik etkinliğe gelince, onu da şöyle tanımlamak mümkündür: "İnsanın, yaşamda arzularını gerçekleştirmek amacıyla, kıtlık nedenlerine karşı sürekli savaşmasıdır". Ekonomik etkinlik, aşağıdaki unsurlara ayrılabilir¹⁵:

a- İhtiyaçlar, insana ait arzular, ya da itici etken (dürtülü güdü).

b- İhtiyaçlar ile ekonomik mallar arasında değişik

çeşitlerine veya değişmesine göre seçim.

c- Çaba, ya da ekonomik mallar veya değer elde etmek için gerekli emek (davranış).

Bunun üzerine, ihtiyaçlar ile ekonomik mallar arasında, ihtiyaçları gidermek için, ekonomik malların türlü türlü çeşitlerinden seçim yaparken, ihtiyaçların özelliklerini bilmek gereklidir. Bu özellikler aşağıdaki gibi şekillenirler¹⁶:

Birinci olarak: İhtiyaç yarışabilir (birbirlerine üstün gelebilir).

İkinci olarak: İhtiyaç evrime uğrayabilir.

Üçüncü olarak: İhtiyaç yenilenebilir.

Dördüncü olarak: İhtiyaç görelidir.

Beşinci olarak: İhtiyaç çoğalabilir.

Altıncı olarak: İhtiyaç doyurulabilir.

Yedinci olarak: İhtiyaç değiştirilebilir.

6) İhtiyacın Kısımlara Ayırımı

Doğrusu, ekonomik düşüncede, bireylerin ihtiyaçlarını belirlemeyi çözümlen kuramlar ve kısımlara ayırmalar çok çeşitlendi¹⁷. Bu kuramlar ile kısımlara ayırmaların çok olmasına karşın, anlamayı kolaylaştırmak amacıyla ben şu iki kısma ayırmayı yeğledim:

a- İhtiyacın konularına göre kısımlara ayrılması.

b- İhtiyacın doyurulmasına göre kısımlara ayrılması.

A) İhtiyacın Konularına Göre Kısımlara Ayrılması

Abraham Maslow, şüphesiz ihtiyaçları, belli derecelere koymuştur. Bu derecelemede, önce, maddî (organik) ihtiyaçlar gelir. Maddî ihtiyaçlar, davranış, akla uygun (mantıklı) bir şekilde hareket ettirmeyi (güdülemeyi) sürdürür. Sonra, güvenlik ihtiyaçları, maddî ihtiyaçların arkasından gelir. O da, doyuruluncaya kadar, davranış hareket ettirir [yani davranışın güdüsü olur]. Sonra, toplumsal ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyaçları arkasından izler. Toplumsal ihtiyaç doyurulduğu zaman, davranış hareket ettirici rolünü kaybeder. Bu, birbirini izleyen ihtiyaçlar, kendine saygı ihtiyaçları, sonra kendini gerçek-

¹² Cemil Salibâ, a.g.e., s. 431-432.

¹³ Muhammed Hilmi Murâd, *Usûlu'l-İktisâd*, c. I, el-Kâhire 1958, s. 175-189; Ahmed Reşad Mûsâ, *Dirâse fi'n-Nazarîyyeti'l-İktisâdiyye*, c. I, el-Kâhire 1970, s. 41-45; Âdil Ahmed Haşîş, *Ustûlu'l-Fenni'l-Mâlî li'l-İktisâdi'l-'Amm*, İskenderiye 1977, s. 35-36.

¹⁴ Benzer görüşler için bakınız: 'İsâ 'Abduh'un şu kitabına: *el-İktisâdu'l-İslâmî*, Medhal ve Menhec, Mısır 1974, s. 61-64.

¹⁵ Azmi Receb, *el-İktisâdu's-Siyâsî*, et-Tab'atu's-Sâmine, Beyrut 1985, s. 27.

¹⁶ Ayrıntılı açıklama için bakınız: Mehmet Nuri Güler, *el-Hacâtu'l-Âmmie fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, Yermük Üniversitesine sunulmuş Mastr Tezi, İrbid 1993, s. 12-16; Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 9-11; Azmi Receb, a.g.e., c. I, s. 13-15; Erol Zeytinoğlu, s. 25-27.

¹⁷ Bu kuramlara örnekler şunlardır: Abraham Maslow'un İhtiyaçlar Piramidi Kuramı, David McClelland'ın, Başarma İhtiyacı Kuramı, Fredrick Herezberg'in, Korunma ve Savunma Etmenleri Kuramı, Fredrick W. Taylor'un Ekonomik İnsanın İhtiyaçları Düşüncesi (Geniş bilgi için bakınız: Mehmet Nuri Güler, a.g.e., s. 16-17; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranış*, Psikolojinin Temel Kavramları, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 229-259; Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, 7. Baskı, İstanbul 1985, s. 63-71.).

leştirme ihtiyaçları olarak, işleyişini ortaya koymak içindir. Maslow, kendine saygı ihtiyaçları ile kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarının, bireylerin dürtülenmesinde, onların davranışlarının güdülenmesinde çok etkin bir rolü sahip iki ihtiyaç olduğunu görür. Bu, o iki ihtiyacın, bireyler için doyurulamaz, ya da o ikisinin doyurulmasının kolay olmamasından kaynaklanmaktadır¹⁸.

Öteki araştırmacılar da, ihtiyaçlardan, fakat değişik adlar altında söz ederler. Fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyaçları, toplumsal ihtiyaçlar, bizzat onlar, *Fredrick Herezberg*'de koruma güdülere (etkenleri)dir¹⁹. Aynı zamanda, kendine saygı ihtiyaçları ile kendini gerçekleştirme ihtiyaçları, *McClelland*'da, başarıma ihtiyaçları²⁰, *Herezberg*'de savunma güdülere olmaktadır.

Bu yüzden, ihtiyaçların sınıflandırılmasında *Abraham Maslow*'un adlandırmasını, öbür kısım araştırmacılarıdaki ihtiyaçların kısımlara ayrılmasının aynısını anlattığı için kullanmam yeterli olur. Böylece, ihtiyaçları konuları bakımından, *Abraham Maslow*'un açıkladığı gibi, aşağıda gelen beş çeşide ayrılabilirim:

- 1- Maddî (organik) ihtiyaçlar (ya da fizyolojik ihtiyaçlar)
- 2- Güvenlik ihtiyaçları
- 3- Toplumsal (sosyal) ihtiyaçlar
- 4- Kendine saygı ihtiyaçları
- 5- Kendini gerçekleştirme ihtiyaçları

B) İhtiyacın Doyurulmasına Göre Kısımlara Ayrılması

Konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için, insan ihtiyaçları başlıca iki kısma ayrılabilir. Bu ikisi şunlardır:

1) Bireysel, Ya da Özel İhtiyaçlar

Bunlar, doyurulmaları işini bireyin üzerine alabileceği, yada bir başka anlatımla, özel bir şekilde doyurulabilen ihtiyaçlardır. Ayrıca, bütün toplumlar da normal durumlarda bunlar karşısında davranış özgürlüğü bireye bırakılmıştır. Bireyin yaşamını sürdürmesi için beslenme ihtiyacı, hava değişimlerinden bedenini korumak için giyinme ihtiyacı, dinî törenlerini veya ibâdetlerini yerine getirme ihtiyaçları, bu çeşit ihtiyaçlara örneklerdir. Bütün bunlar, insanın fizyolojik (organik) yaşamı ile

¹⁸ Hâmid Ahmed Ramazân Bedr, "*İtticâhun İslâmî li-Devâfi' ve Havâfizi'l-Âmilin*", Mecelletu'l-Idâre, el-Adedu'l-Evvel, Yülyü 1983, s. 17; Feriha Baymur, s. 64-71; Doğan Cüceloğlu, s. 235-238.

¹⁹ Hâmid Ahmed Ramazân Bedr, s. 17.

²⁰ Geniş bilgi için bakınız: Doğan Cüceloğlu, s. 251-255

psikolojik yaşamının gereklerinden çıkar²¹.

2) Toplumsal, Ya da Kamu İhtiyaçları

Bunlar, toplumun diğer bireyelerine göre, topluluk şeklinde doyurulmaları gereken ihtiyaçlardır. Bu bireyelerin, onlara toplum olarak ihtiyaç duymalarından dolayı, bunların büyük çoğunluğu "bölünemeyen", ya da "mahrum edilemezlik ilkesi" ile adlandırılan kurala tâbi olmakla ayırtedilirler²². Bunun anlamı, bu ihtiyaçların (toplumsal, ya da kamu) doyurulması, devletin bütün olarak topluma sunduğu hizmetlerce gerçekleşir. Bireylerden birinin, bu hizmetleri tüketmesi, diğerlerinin tüketimini eksiltmez. Aynı zamanda, parçalanmış firmalarda, bu ihtiyaçları karşılayan hizmetlerin arzı, ya da bireylerin onlardan yararlanma boyutunun sınırlanması mümkün olmaz. Buradan hareketle, toplum bireyelerinden biri, onlardan yararlanmaktan mahrum edilemez. İsterse, bu hizmetlerin gerçekleşmesi için gerekli olan harcamaların parasını sağlamaya ortak olsun, isterse olmasın değişmez. Savunma, âşayış ve yargı, bunların en iyi örneği sayılır²³.

İkinci Kısım:

İhtiyaç Kavramının İslâm Dünyası'nda Eski ve Yeni Bilim Adamlarındaki Karşılığı

İslâm Dünyası'nda, eski ve yeni bilim adamlarındaki ihtiyaç kavramının karşılığını araştırmaya başlamadan önce, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'te ihtiyaç kavramının kullanımına bakmayı daha uygun buldum:

1) Kur'an'da İhtiyaç

Doğrusu, ihtiyaç kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de üç yerde kullanılmıştır. Onlardan biri, Yüce Allah'ın şu sözündedir: "*Esâsen bu, Allah katında onları doymuş kalmazdı, ancak Ya'kûb kendisindeki ihtiyacı (eksikliği) ortaya koydu...*"²⁴ ve Yüce Allah'ın şu sözünde: "*Allah, hayvanları, onları binek olarak kullanmanız ve onlardan yemeniz için, size yaratandır. Onlarda sizin için yararlar vardır. Gönüllerinizdeki ihtiyaç (eksiklik) onların üzerinde tamamlanır...*"²⁵. Aynı şekilde Yüce Allah'ın şu sözünde: "*Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yer-*

²¹ Halil Nadaroğlu, *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul 1974, s. 23; 'Âdil Ahmed Haşîş, s. 36; es-Seyyid Abdu'l-Mevlâ, el-Mâliyyetu'l-Âmme: el-Edvâtu'l-Mâliyye li'n-Nafakâti'l-Âmme ve Masâdiru'l-İrâdâti'l-Âmme ve'l-Mizâniyyetu'l-Âmme, el-Kâhire 1975, s. 17; 'İsâ 'Abduh, a.g.e., s. 65; Abdullah Gânem, el-Muşkiletu'l-İktisâdiyye ve Nazariyyetu'l-Ucûr ve'l-Es'âr fi'l-İslâm, İskenderiye 1987, s. 171-175; Abdülkerim Sâdik Berakât, el-Mâliyyetu'l-Âmme, Tarih Yok, s. 15 ve sonrası.

²² Halil Nadaroğlu, s. 29, 41.

²³ Halil Nadaroğlu, s. 26-30; 'Âdil Ahmed Haşîş, a.g.e., s. 36-37; es-Seyyid Abdu'l-Mevlâ, a.g.e., s. 17, 30-31; 'İsâ 'Abduh, a.g.e., s. 65-68; Abdullah Gânem, a.g.e., s. 171-175; Abdülkerim Sâdik Berakât, a.g.e., s. 14-18; Mehmet Nuri Güler, a.g.e., s. 26-30.

²⁴ 12 Yûsuf, 68.

²⁵ 40 el-Mu'min, 79-80.

leştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenler karşısında içlerinde bir ihtiyaç (eksiklik) duymazlar..."²⁶.

2) Sünnet'te İhtiyaç

Şüphesiz, ihtiyaç kelimesi, sahîh hadis kitaplarında gelmiştir. Bunlardan, *el-Buhârî*'nin aktardığı şu hadistir. O şöyle demiştir: Bize, *Yahya b. Bekir* anlattı; o da, bize *el-Leys, Akil*'den, o, *İbn Şihâb*'tan *Sâlim*'in ona şöyle bildirdiğini anlattı: *Abdullah b. Ömer*, Allah ikisinden de hoşnut olsun şöyle bildirdi: *Peygamber*, salât ve selâm ona olsun şöyle dedi: "Müslüman, müslümanın kardeşidir. Ona haksızlık yapmaz. Onu (düşmana) teslim etmez. Kim kardeşinin ihtiyacını (eksikliğini) giderirse, Allah da onun ihtiyacını (eksikliğini) giderir."²⁷ *Abdullah b. Meyser'e*'den, *en-Nazzâl b. Sabra*'den şunu işittim, o da, *Alî*'den, Allah ondan hoşnut olsun, "Gerçekten o, öğle namazını kılip, sonra insanların ihtiyaçlarını karşılamak için, Kûfe'nin geniş yerinde, ikindi namaz vakti gelene kadar otururdu..."²⁸

3) Eskilerde İhtiyaç

İhtiyaç kelimesini, eski müslüman bilginlerin birçoğunun kullandığına rastlıyoruz. İhtiyaç kavramını açıklamak için, *el-Gazâlî*, *eş-Şâtibî* ve *es-Suyûtî*'nin konu ile ilgili görüşlerini söylemekle yetineceğim.

A) El-Ğazâlî'de İhtiyaç

Hâmid Muhammed el-Ğazâlî (ö. 505 h./1111 m.), ihtiyaç kelimesinin anlamını, bu kelimeyi kitabı *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*'da kullanırken, terim açıklamasında şöyle diyerek bize açıkladı: "İkinci derece, ihtiyaç derecesinde bulunan *masâlih* (düzeltenler*) ve *münâsebât*'tır (uygunluklardır); velîhin küçük kız çocuğunu, küçük erkek çocuğu ile evlendirmeye yetkili kılınması gibi. Bunun herhangi bir zorunluluğu yoktur; ancak, düzeltenlerin (masâlih) edinilmesinde ona ihtiyaç vardır"²⁹.

B) Eş-Şâtibî'de İhtiyaç

Doğrusu, eş-Şâtibî olarak bilinen Ebû İshâk İbrâhîm (ö. 790 h./1388 m.) de, ihtiyaç kelimesinin anlamını, kitabı *el-Muvâfakât fi Usûli'l-Ahkâm*'da şöyle diyerek açıkladı: "Şerâtin yükümlülükleri, onun amaçlarını insanlarda korumaya döner. Bu amaçlar, üç kısmı; *zarûriyyet* (zorunluluk), *hâciyyet*

(gereklilik) ve *tahsiniyyet* (tekmiliyyet: yetkinlik)'i aşmaz... Hâciyyet'e gelince, onun anlamı, genişlemek yönünden, çoğunlukla güçlük doğuran sıkıntıyı ve istenilenin yapılmayarak vaktin geçmesiyle beliren zorluğu kaldırmak bakımından yoksulluk göstermedir. Gereği yapılmazsa, mükelleflerin hepsi güçlük ve zorluğa girer; ancak bu, herkesin işlerinde beklenen bozukluk miktarına ulaşmaz."³⁰

C) Es-Suyûtî'de İhtiyaç

Celâluddin es-Suyûtî (ö. 911 h./1505 m.), bize, ihtiyaç kelimesini açıklayan bir örneği, kitabı *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi Kavâ'id ve Furû'i Fikhi's-Şâfi'i*'de şöyle diyerek sunar: "İhtiyaç, yiyeceği bir şey bulamazsa, yok olmayan aç kimsenin durumuna benzer; ancak o, çaba ve zorluk içindedir. Bu, haramı mübâh (serbest) kılmaz, orucu yemeyi serbest kılar. Buna karşın, zaruret (zorunluluk), haramı alıp yapmayı serbest kılar; çünkü zaruret, içinde, yasaklanan şeyin alınıp yapılmasının yok olma veya yok olmaya yakın olma sınırına ulaştığı bir durumdur."³¹

4) Yenilerde İhtiyaç

Yeni bilim adamları arasından da, *el-Ma'înî*, *el-Abbâdî*, *el-Mubârek* ve *ez-Zerkâ*'nın konu ile ilgili görüşlerini, aşağıda gelen şekilde söylemekle yetineceğim:

A) Muhammed Su'ûd El-Ma'înî'de İhtiyaç

Doğrusu, Doktor Muhammed Su'ûd el-Ma'înî, zarûret ile ihtiyaç arasını, bu ikisini şöyle tanımlarken ayırt etmektedir: Zarûret, insanı, yaşamı veya o yargıda olanı koruması için zorlayandır. İhtiyaca gelince, o insana, yaşamının ve durumun iyi hal üzere olması için gerekli olandır. Bu, yaklaşık olarak şu gelen açıklamalar gibidir³²:

1- Zaruret, yaşam düzeninin bozulması üzerinde sıralanır. İhtiyaç ise, yaşam düzeninin bozulması, onun üzerinde sıralanmaz; ancak o, yükümlüler için, zorluk ve güçlüğü var olduğu yerdir. Bu, yemeye bir şey bulamayan aç kimse gibidir; fakat o, yok olmaktan korkmaz. O, gereklilik (yoksulluk) içinde bulunan kimsedir; ancak, zorunluluk içinde bulunan değildir. Buna göre, o, zorluğu olabilen kimse olmaktadır.

2- İhtiyaca ait olan hüküm, korunduğunda zarurete (zorunluluğa) ait olan hüküm bozulursa, gereği-

²⁶ 59 el-Haşr, 9.

²⁷ Muhammed b. İsmâil El-Buhârî (ö. 256 h./870 m.), *es-Sahîh, Mücellid IV, Cüz VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1981, s. 59, Kitâbu'l-İkrâh.*

²⁸ El-Buhârî, a.g.e., c. VI, s. 248, *Kitâbu'l-Esribe.*

* *Maslahâ*'nın çoğulu olan *Masâlih*'in, Türkçe karşılığı ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Ömer Dumlu, Kur'an-ı Kerim'de Salâh Meselesi, Ankara 1992, s. 4-9.

²⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ğazâlî (ö. 505 h./1111 m.), *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*, c. I, 1. Baskı, Bulâk 1322 h., s. 289.

³⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ el-Luhmî el-Ğirmâtî, eş-Şâtibî (ö. 790 h./1388 m.) olarak bilinir, *el-Muvâfakât fi Usûli'l-Ahkâm*, c. II, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Kâhire 1969, s. 4-5.

³¹ Celâlu'd-Din 'Abdu'r-Rahmân es-Suyûtî (ö. 911 h./1505 m.), *el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi Kavâ'id ve Furû'i Fikhi's-Şâfi'iyye*, 1. Baskı, Beyrût 1983, s. 85.

³² Muhammed Su'ûd el-Mu'eynî, *en-Nazariyyetu'l-Âmme fi'l-Fikhi'l-İslâmî, Bahsun Mukâren*, Mecelletu Kulliyeti't-Terbiyye, Câmî'atu'l-Basra (Basra Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi), Sayı: 5, Yıl: 3, Nisân 1981, s. 201.

ni yapmaz. Bazen, zarûri (zorunluluğa ait) hükümü korumak için, ihtiyaca ait olan karşılıksız kalabilir.

3- Zarûret'e (zorunluluğa) ait hükümler, temeldir. Hâciyyet'e (gerekliliğe) gelince, o, zarûreti tamamlayıcıdır, onu koruyan gibidir; çünkü, ihtiyaca ait olanı korumak, zarûriyi korumayı gerçekleştirir.

B) 'Abdu's-Selâm El-'Abbâdî'de İhtiyaç

Çağdaş İslam hukukçusu doktor Abdusselâm el-Abbâdî şöyle söylüyor: "Şüphesiz, düzeltenler (masâlih), ister bireysel, isterse toplumsal olsun aynı olup, ihtiyaçları doyumakla ve ergin insanî bir toplumu ortaya koymak için gerçekleşmesi istenilen gerekli işleri yapmakla gerçekleşir."³³

C) Muhammed El-Mubârek'de İhtiyaç

Doktor Muhammed el-Mubârek, İslâm ekonomisinin ilkelerini şöyle sınıflarken, bize şunları bildirir: Çağdaş sistemlerde ekonominin yönelişi kârdır; İslâmî sistemde ise, insanî yarardır. Gerçekten, İslâm, ekonomik etkinliği yarar yönüne ve insan için yararlı amaçlara yönelir. Bu yüzden, sarhoş ediciler, uyuşturucular gibi zararlı maddeler üretmek, birey veya devlet için karlı olsa bile, bunu İslâm haram kılar ve yasaklar. San'atta aldatma da böyledir. Aynı şekilde, bazı kapitalist ülkelerde ortaya çıktığı gibi, fiyatların düzeyini korumak için üretim miktarını bozmaya da izin verilmez. Bunun için, üretim ve kar, iki amaç değil, aksine iki araçtır³⁴.

Konu ile ilgili olarak yukarıda söylenen bilgiler ışığında, şu söylenebilir: İslâm'da ekonomik etkinliğin, Yüce Allah'ın insanları, kendilerine indirilene yönelmesiyle, onların yararı temeli üzerinde, yani insanın ihtiyaçlarını karşılamak için serbest bırakılmış düzeltende (*maslahah*'da) olur. Buna karşılık, kapitalist sistemde ekonomik etkinlik, isterse bu ekonomik etkinlik insan ihtiyaçlarını karşılama esnasında zarar doğuran olsun, kar esası üzerinde yapılır.

D) Muhammed Enes Ez-Zerkâ'da İhtiyaç

Doktor Muhammed Enes ez-Zerkâ', yukarıda geçen düşüncelere dayanarak bize şunları belirli kılar: İnsan için yararlı olanı, yani *maslahah*'yı (düzeltene) İslâm görüşü açısından sınırlama, Ekonomi Bilmi'ni İslâm Hukuku'na katan esastır. İnsan için bu yararlı olan, yani *maslahah* (düzeltene), Ekonomi Bilmi için, İslâmî düşüncenin çerçevesini açıklar. Ayrıca, o, İslâm Hukuku ile İslâm Ekonomisi arasındaki ortak ilgidir³⁵.

³³ Abdusselâm el-Abbâdî, a.g.m., s. 313.

³⁴ Muhammed el-Mubârek, Nizâmü'l-İslâm (Mebâdî'un ve Kavâidun 'Amme), 3. Baskı, Beyrût, Tarih Yok, s. 29.

³⁵ Muhammed Enes ez-Zerkâ', "Siyâgetun İslâmiyye li-Cevâib min: Dâiletü'l-Maslahati'l-İctimâ'iyye, ve Nazâriyyetu Sulûki'l-Mustehlik", Kitâbu'l-İktisâdî'l-İslâmiyye'l-Esarehu el-Merkezu'l-Âlemi li-Ebhâsi'l-İktisâdî'l-İslâmi 'an Buhûsi'l-Mu'temeri'l-Evvel li'l-İktisâdî'l-İslâmi, s. 156, 165.

5) Ekonomi'deki İhtiyaç Kavramının Karşılığını Eski ve Yeni Bilim Adamlarının Anılan Görüşlerinden Çıkarma

Konu ile ilgili olarak yukarıda söylenen bilgiler ışığında, şu söylenebilir: İslâm'da ekonomik etkinliğin, Yüce Allah'ın insanları, kendilerine indirilene yönelmesiyle, onların yararı temeli üzerinde, yani insanın ihtiyaçlarını karşılamak için serbest bırakılmış düzeltende (*maslahah*'da) olur. Buna karşılık, kapitalist sistemde ekonomik etkinlik, isterse bu ekonomik etkinlik insan ihtiyaçlarını karşılama esnasında zarar doğuran olsun, kar esası üzerinde yapılır.

Buraya kadar geçenler, bize, İslâm'da ihtiyaç kavramının düzelten (*maslahah*) kavramı çerçevesinde kabul edildiğini, bu bakımdan da, İslâm'da ihtiyaç kavramının, İslâm Ekonomisi'nin İslâm Hukuku ile ortak konusu olduğunu açıklarlar. Bu, Ekonomi'de ihtiyaç kavramının İslâm'daki karşılığını, Düzelten (*Maslahah*) alanında yazılmış *Fıkh*'a (İslâm Hukuku'na) ait eski ve yeni araştırmalar arasından çıkarılacağını da bize gösterir.

Buna göre, ihtiyaç kavramının, varlığın herhangi bir amaca ulaşması için mutlak biçimde gerekli olan şeye yoksulluk gösteren bir durum üzere olması, biçimindeki tanımını İslâm'a uyguladığımız zaman; aynı şekilde, ihtiyaç kavramının iki unsurunu, bunlardan biri: Yokluk duymadan ileri gelen acıyı, ve ikincisi de: Bu elemi gideren eyleme yönelişi, İslâm'da araştırdığımız zaman, ihtiyacın müstümandaki aşağıda gelen üzere açıklanabilen gidişini göreceğiz:

İlk önce: Müslüman insan, kendisinden başka olan insanlar gibi, yokluk duymadan ileri gelen acıyı duyar.

İkinci olarak: Doğal olarak, bu acıyı gideren eyleme, alışkanlıkla yönelir. İşte burada, müslüman insan İslâm ile karşılaşır. Acıyı gideren eylemde, kendisi dışındakinden uzaklaşır.

İslâm'da bu ikinci unsurun önemi nedeniyle, onu aydınlatmak gerekmektedir. Bu unsur şu gelenlerden oluşur:

Birinci: Yönelme, İslâmî terimle Maksat

İkinci: Gideren Eylem, başka bir anlatımla Vasıta, İslâmî terimle *Maslahah* (Düzeltene).

Gerçekten, yöneliş maksatı içine alandır. Gideren eylem ise, düzelteni (*maslahah*'yı³⁶) ve

³⁶ "Ma'ale" sigasında türetilen İsmü'l-Mekân'ı gösterir. *Maslahah*(t), içinde kuvvetli islah (layık olma, onarma, iyi olma, düzeltme, kişilerin aralarını bulup banştırma, iyilik yapma) ya da salâh (layık olma, iyi olma, iyi hal üzere olma, bir kişinin fesâdından sonra iyi olması, istikamet, musâlahah) bulunan şeydir (Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370h./980 m.), Tehzibu'l-Luğa, c. IV, el-Kâhire 1384/1969, s. 243; İsmail b. Hammâd el-Cevherî (ö.

*mefsed'e*³⁷ (bozaru*) aynı zamanda içine alan vasıtalar³⁸dır.

Bu yüzden, şüphesiz biz, bu konuda İslâm'a bakarsak, Şâri'in, müslümana, Allah'ın mükelleften (yükümlüden), yani müslüman insandan istediği bütün amaçlar (maksatlar) ve vasıtaları açıkladığını görürüz. Bunun üzerine, müslüman insan, islâmî olmayan amaçlara ve araçlara doğru yönelmez.

Bu, insanların, onlardan istenilenin sadece dünyaları olmadığı dolayısıyladır; çünkü, dünya, sonunda ölüm ve yokluk olduğunda hepsi saçma ve boş olur. Allah şöyle buyurur: "*Sizi boşuna yaratmıştık mı sandınız?*"³⁹. Buna göre, onlardan istenilenin, sadece kendilerini ahirette mutluluğa ve göklerdeki ile yerdeki kendisinin olan Allah'ın yoluna ulaştırın dünyalarıdır. Şer'i'atlar, bu yüzden onlara, ibâdet ve iş durumlarının hepsinde, hatta insana ait toplum için doğal olan yönetimde bile yük getirdi. Her şeyin Şâri'in görüşü ile kuşatılması için, bu yükün dinin yöntemiyle yerine getirilmesini istedi; çünkü, Şâri', ahiretlerinin kendilerine görünmeyen işlerinde her şeyin düzelterlerini iyi bilendir. İnsanın işlerinin hepsi, yönetim ya da başkası ahirette kendilerine geri döner. Salâ'llahu aleyhi ve sellem şöyle dedi: "*Sizlere geri döndürülecek olan ancak işlerinizdir.*"⁴⁰, siyâset hükümleri, ancak dünyayı düzelterlerini tek olarak bildirir. Dünya düzelterleri, dünya yaşamının görüneni yaparlar. Şâri'in insanlardan istediği ahiretlerini düzeltmedir. Şer'i'atların gerektirmesi ile, bütünü, dünya ve ahiretlerinin durumlarında şer'i'at hükümlerini yüklemek gerekli olur. Bu hüküm, peygamberler, onların makamında bulunanlar ve halifeler (onlara boyun eğip sonra gelenler) olarak şer'i'at sahipleri içindir⁴¹.

393h./1003m.), es-Sihah, c. I, Beyrût 1399/1979, s. 388; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşeri (ö. 538h./1143 m.), Esâsu'l-Belağ, el-Kâhire 1960, s. 537; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, c. II, s. 416-517.). Bunun üzerine, *Maslahat* şöyle tanımlar: Kendisi ile salâhın, yani kendisinden sürekli olarak veya çoğunlukla topluma, yada bireylere ait yararın ortaya çıktığı fiilin niteliğidir (Şeyh Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, Makâsîdu'ş-Şer'i'ati'l-İslâmiyye, Tûnis 1987, s. 65); 'Adaduddîn de Maslahat'ı şöyle tanımladı: O, tattır ve onun vasıtalarıdır o, yarablışa uygun olandır ('Adadu'd-Din, Şerh Muhtasar İbnu'l-Hâcibi'l-Asî, c. III, Tab'u'l-Asitâne, s. 146.)

37 *Mefsed'e*'ye gelince, maslahat'ın karşısında bulunandır; kendisinde fesâdın, yani sürekli olarak veya çoğunlukla topluma, ya da bireylere ait zararın ürettiği fiilin niteliğidir (Şeyh Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, a.g.e., s. 65.).

* *Mefsed'e*'nin, Türkçe karşılığı ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Ömer Dumlu, Kur'an-ı Kerim'de Salâh Meselesi, s. 10-13.

38 Şüphesiz o, maksatlara (amaçlara) ulaştırın yollardır (Şeyh Muhammed et-Tâhir b. 'Âşûr, a.g.e., s. 145.).

39 23 el-Mu'minûn, 115.

40 Veya başka bir rivâyette: "...*Ey kulum! Size sayılacak olan ancak işlerinizdir.*..." (Ebû'l-Huseyn Muslim b. El-Haccâci'l-Kuşeyri (ö. 261 h./875 m.), es-Sahih, c. VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, Tarih Yok, s. 17, *Kütübü'l-Birr*.)

41 Mukaddimetu'bnu Haldûn, 6. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrût 1986, s. 190-191.

Bunun üzerine, *Usûlu'l-Fıkh* bilginleri, insan toplumunun kurulduğu, birey ve toplum düzeyinde yerleşen, dünya ve ahirette, insanın iyiliğine ve mutluluğuna ulaşmada şer'i'atın amaçlarının gerçekleşmesi onunla olan düzeltmeleri anlamak için ince ölçüler sundular. İhtiyaçların doyumlanması, düzeltmelerin en önemlisi olduğu için, düzeltmelerin sınıflanması, dizilmesi, ihtiyaçlara tam bir uyuma ile uygun duruma getirilmektedir⁴². Bu bakımdan, İslâm Şer'i'atı'nın hukukçuları, şer'i'at nasslar (metinler) ve hükümler ışığında ihtiyaçların sınırlanmış dizilişini gerçekleştirdiğini; bu şekilde, onların doyumlanmasının, en önemliden önemliye doğru, toplumun kuvvetini ve gücünü yönlendiren sıraya uygun olarak düzenlendiğini; böylece, şer'i'atın değerini yok ettiği her bir ihtiyaç veya isteğin, doyumlama çemberinden çıkartıldığını ve herhangi bir ihtiyaca, ancak şer'i'atın ona verdiği ölçüde bir önem verildiğini görürüz. Bu nedenle, toplumun gücü ihtiyaçlarının gerçek şekilde yararlı olanla doyumlanmasına yönlendirilir⁴³.

Bütün bu açık tanıklar, İslâm Şer'i'atı'nın amacının düzeltme, insanların işlerini tutmada bozulmayı ortadan kaldırma olduğunu gösterdiler. Bu da, düzelter ve bozan anlamının gerçekleşmesine göre, ancak düzelterleri elde etme ve bozarlardan uzaklaşma şeklinde gerçekleşir. Bundan hareketle, İslâm'da ihtiyacı şöyle tanımlayabiliriz: İhtiyaç, içinde bozulmasının yokluğundan ileri gelen düzeltme bulunana duymaktır; yani, karşı tanımla ihtiyaç, insanın düzeltme yoksulluğu göstermesinden ileri gelen bozulmanın duyumudur. Örnek: Müslüman, susuzluk duyar; hemen onu, şarapla, yada birayla karşılayamaz, aksine su, veya helâl içeceklerle karşılar. Müslüman domuz eti yiyemez, tatil zamanında denizin önünde avreti örtmeyen mayoyla dinlenemez...ve diğerleri⁴⁴.

6) İslâm'da İhtiyaçın Bölümlemesi

Doğrusu, önceden söylenen bilgilerden, bize, İslâm'ın ihtiyaçların kabulünde, yalnızca duymayı yasal saymadığı; aksine, bu ihtiyaçları doyuran amaçlara ve araçlara da önem verdiği belli oldu. Bu bakımdan, ister eskilerden, veya isterse çağdaşlardan olsun müslüman araştırmacılar, gideren eyleme yönelme, yani amaçlar ve araçlar olan ikinci unsur bakımından ihtiyaçları araştırdılar. Bunun üzerine, müslüman bilginler, ihtiyaçların sınıflanmasını ve dizilmesini tam bir uymayla ihtiyaçların bu ikinci unsurunu, onların anlatımı ile düzelterlere, açıklaması

42 Abdusselâm el-'Abbâdi, a.g.m., s. 319; Abdullah Abdülaziz 'Âbid, "*Tekyîzu'l-Hâcât fi'l-İslâm ve Eseruhu fi't-Ta'cil bi-Numû'l-İktisâd'l-İslâmî*", Behsun Mukaddem li'l-Mu'temeri'l-İslâmiyyi'llezî 'ukide fi İslâmâbâd sene 1983 (İslâmâbâd'te 1983 yılında yapılan İslâmî Kongre için sunulmuş araştırma), s. 10.

43 Abdusselâm el-'Abbâdi, aynı makale, aynı yer.

44 Aynı görüşler için bakınız: Mehmet Nuri Güler, a.g.e., s. 37-38.

önceden yapıldığı gibi, uygun geldiğini açıkladılar. Bunun için, ikinci unsur, yani düzelterler, İslâm dünyasında ekonomik etkinliğin eksenini sayılır.

Bu gidişten hareketle, İslâm dünyasında ihtiyaçlar beş konuda üç düzeye bölünlenirler. Bu üç düzey şunlardır: Zarûriyyet (zorunluluk), Hâciyyet (gereklilik) ve Tahsiniyyet (yetkinlik). Beş konuya gelince, onlar da, Dîn, Can, Akıl, Soy ve Mal'dır. İmâm el-Gazâlî, bu bölümlenmeyi andı ve onu genel olarak açıkladı⁴⁵. Sonra, İmâm eş-Şâtibî ise, onu ayrıntılı anlattı⁴⁶. İslâm dîn adamı Mustafâ Ahmed ez-Zerkâ⁴⁷ ve oğlu Doktor Muhammed Enes ez-Zerkâ⁴⁸ da, o iki imâm el-Gazâlî ve eş-Şâtibî'nin yaptığını uygun olarak bunu günümüzde yapmayı amaç edindiler.

Doğrusu ben de, yukarıda anılan ihtiyaçların bölünmesini, bu makalemdeki İslâm'da İhtiyacın Bölünmesi incelemesinde kullanmak için onlara uygun olarak aldım. Bu yüzden, İslâm'da ihtiyacın üç düzeyde beş konuya bölünmesini, aşağıda gelen şekilde sunuyorum:

A) İslâm'da İhtiyacın Konuları ve Düzeyleri Bakımından Bölünmesi

İslâm'da ihtiyacın bölünmesini, önce konuları bakımından, sonra da düzeyleri bakımından aşağıda gelen biçimde açıklayacağım:

Birinci Olarak: İslâm'da İhtiyacın Konuları Bakımından Bölünmesi

İslâm'da ihtiyaç, konuları bakımından beş çeşide bölünlenir. Açıklamaları, aşağıda sıralanan başlıklar altında yapılacak:

1) Dînî İhtiyaçlar

Gerçekten, dine bağlı olma, toplumda her insanın ihtiyacıdır; çünkü dîn, insan kişiliğinin ve toplumun üzerinde durduğu temeldir. Bu bakımdan, dini, kişiden alındığı zaman, veya başka dine zorlandığı vakit, insanî ve toplumsal varlığının dayanaklarından biri alınmaktadır. İşte bu, şu Yüce Âyet'e ait sözün özüdür: "Dîn'de zorlama yoktur."⁴⁹ Bunun önemine bakarak, İslâm, bu ihtiyacı duyurmayı birey ve topluma yapılması gerekli görür⁵⁰.

2) Canı Koruma İhtiyacı

Yemeğe, suya, barınağa, aynı şekilde vücudun korunmasına, onu acılardan, çevrenin tehlikelerinden esirgemek için önleyici tedbir alınmasına ve benzerine ihtiyaçtır⁵¹. Bu, her insanın yaşamaya, yaşamını sürdürmeye ve gelişmeye ihtiyacı olduğu anlamına gelir. İnsana, doğumundan başlayarak, beslenme yönünden yeter bulunan gelişmeye elverişli durum hazırlama, insanî yaşamın gereklerindedir. Yine, çocukluğunda, gençliğinde, olabilen ve kabiliyetleri ile uyuşan en iyi veya en kuvvetli biçimde yaşamını kurması için ona fırsat vermek de, doğru kusursuz çevrenin gereklerinden olmaktadır. İşte bunların hepsi, bu büyük ihtiyaca ait olan bir takım işler veya ondan ayrıntılardır. Bunun için, İslâm'da bu ihtiyaçları doyurma, bireylerin ve toplumun üzerine yapılması gerekli kılındı.⁵²

3) Akıl ile İlgili İhtiyaçlar

İslâm Hukukçuları, bununla, İslâm toplumunda bireyin, çocukluğundan beri, aklına, yani insanlığına saygı duyulmasını anlatmak isterler. Ona, öğrenmenin, öğretmenin ve aklını eğitmenin elverişli koşulları hazırlanır. İslâm Hukuku, akli ilâhî teklifin muhâtabı kabul eder; bu nedenle, müslümandan aklını korumasını ister. Onun kullanmasından sorumlu tutar. Bu da, ürettiği düşüncelere saygı göstermeye götürür. Bunun üzerine, İslâm, insanın doğduğu, geliştiği ve olgunlaştığı zaman, bağımsız saygın bir görüşe sahip olmasındaki ihtiyaçlarını doyurmaya hakk sahibi olduğunu söyler⁵³.

4) Şan, Şeref ve Namusa (Nesile) Ait İhtiyaçlar

Şan, şeref, namus, insanları övme ve yermenin yeridir. İnsanları övme ve yermenin yeri, şer'i (yasal) buyruk ve yasaklar ile toplumsal genel örflerden karışmıştır. Toplumda bireyin bu ihtiyacından istenilen şey, hakkında güzel şeyler duyma hakkıdır. Şüphesiz, İslâm, bu ihtiyacın duyurulmasını gerçekleştirmek için Kazf Haddi'ni koymuştur; çünkü o, kötü şeyler duyulması ve gerçek temeli olmayan büyük kötü şeylerin yayılmasıdır. Bu yüzden, İslâm Toplumu, bireylerinin yaşamının korku ve endişeden uzak olmasını ve psikolojik güçlerinin iyi sonuçlar vermesini gözetir⁵⁴.

45 Bakınız: el-Gazâlî, el-Mustafâ, c. I, s. 139-144.

46 Bakınız: eş-Şâtibî, el-Muvâfakât, c. II, s. 8-25.

47 Bakınız: Mustafâ Ahmed ez-Zerkâ, el-Medhalu'l-Fikhiyyu'l-Âmm, c. I, s. 90 ve devamı.

48 Bakınız: Muhammed Enes ez-Zerkâ'nın şu başlıklı araştırması: "Siyâgetun İslâmiyye li-Cevâhib min: Dâlleti'l-Maslahati'l-İctimâ'iyye ve Nazariyyeti's-Sulûki'l-Mustehlik", s. 159-162.

49 el-Bakara, 256.

50 Ayrıntı için bakınız: Abdulvehhâb Hallâf, 'İlmu Usûli'l-Fikh, 10. Baskı, Dâru'l-Kalem, el-Kuveyt 1988, s. 200; Muhammed Ebû Zehra, Usûlu'l-Fikh, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Yer Yok, 1958, s. 367.

51 'Abbâs Mahmûd 'Avvâd, 'İlmu'n-Nefsi'l-Âmm, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, Yer Yok, 1988, s. 82.

52 Karşılaştırınız: Ridvân es-Seyyid, "el-İslâm ve Hukuku'l-İnsân" Mecellehu Hudâ'l-İslâm, el-'Adu'r-Râbi, el-Mucelled 31 li-Sene 1987 m., s. 45-46; ayrıntı için bakınız: Abdulvehhâb Hallâf, a.g.e., s. 201; Muhammed Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 367.

53 Karşılaştırınız: Ridvân es-Seyyid, a.g.m., s. 46-47; ayrıntı için bakınız: Abdulvehhâb Hallâf, a.g.e., s. 201; Muhammed Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 367-368.

54 Karşılaştırınız: Ridvân es-Seyyid, a.g.m., s. 47; ayrıntı için bakınız: Abdulvehhâb Hallâf, a.g.e., s. 201; Muhammed Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 368.

5) Mâla Dâir İhtiyaçlar

Mâlî ihtiyaçlar ile, mülk edinme ihtiyacı anlatılmak istenir. Her bireye, helâl kazanma veya helâl vâris olma; sonra, kazanılmış veya miras kalmış servetini yasal yollarla şer'îata ve geleneğe uygun olarak çoğaltma, yapılması şer'an (yasal olarak) gerekli olmalıdır. Birey, malın hakkını ve servetinden toplumun hakkını, iyi gelenek ile iyi yasalara göre ödediği zaman, o bireyin malının Devlet'çe alınmasına ve malına kendi dışında haciz konulmasına, hiçbir kimse, ister bir yetke (velâyet) veya ister sözü geçen bir kamu gücü olsun sahip değildir⁵⁵.

İkinci Olarak: İslâm'da İhtiyaçların Üç Düzeyi

Doğrusu, İslâm'da ihtiyaçların üç düzeyi, şunlardır:

1) Zarûriyyât (Zorunluluklar)

Bunlar, dünya ve âhiretin düzeltmelerini (masâlihi-ni) yapmak için gerekli olanlardır. Zarûriyyât'ın (zorunlulukların) doyurulmaması, dünya işlerinin düzelmemesine, âhiret nimetlerinin (mutluluğunun) kaybedilmesine, bunların yerine acı azâba (işkenceye) uğramaya götürür⁵⁶. Zorunluluklar, dîn, can, akıl, nesil ve mal olarak beş alanda meydana gelir. Bu zorunluluklar, İslâm'a göre, bireysel ve toplumsal iyi yaşama ait beş ihtiyacın korunmasının kendilerine bağlı olduğu iş ve eşyaların hepsini kaplar⁵⁷. Gerçekten, İslâmî bakışta zorunluluklar düzeyindeki ihtiyaçlar, vücudun ihtiyaçları, yada fizyolojik (maddî, organik) ihtiyaçlarla sınırlı değildir; aksine, diğer maddî ve psikolojik ihtiyaçları da içine alır. İslâmî görüşte önem, sadece fizyolojik (maddî, organik) ihtiyaçlara verilmemiş; ancak maddî olmayan ihtiyaçlara da, bu beş alanın önceliklerine özel hükümlerdeki ayrıntıya göre aynı değer verilmiştir. Dinin korunması ve savunması ihtiyacı, bu nedenle, canların ve malların, Allah yolunda cihat için sakınmamasına buna örnektir⁵⁸. İslâm, kendi düzeyleri çerçevesinde bu zorunluluklara ait beş ihtiyacı doyurmak için, elinden geldiği kadar çalışmayı müslüman insan üzerine yapılması gereken kılmıştır⁵⁹.

Yukarıda sıralanan beş alanda zorunluluklar düzeyindeki bu ihtiyaçların açıklamalarını aşağıda geldiği gibi yapmak mümkündür⁶⁰:

55 Karşılaştırınız: Ridvân es-Seyyîd, a.g.m., s. 47; ayrıntı için bakınız: Abdulvehhâb Hallâf, a.g.e., s. 200-201; Muhammed Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 368-371.

56 Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 28.

57 Muhammed Enes ez-Zerkâ, a.g.m., s. 159-160.

58 'Abdusselâm el-'Abbâdî, a.g.m., s. 320.

59 Muhammed Enes ez-Zerkâ, a.g.m., s. 160.

60 Geniş bilgi için bakınız: Abdulvehhâb Hallâf, a.g.e., s. 100 ve sonrası.

A) Dînle İlgili İhtiyaçlar'da

Şüphesiz bu ihtiyaçlar, içinde şahâdet, namaz, zekat, oruç, hac ve Allah yoluna çağırma bulunan İslâm'ın temel yapılması gerekenlerini ayakta durdurmadaki ihtiyaçlardır. Bunlar, dînin korunması olan birinci konunun zorunluluklar düzeyindeki ihtiyaçlarıyla ilgilidirler⁶¹.

B) Canla İlgili İhtiyaçlar'da

Bunlar, insan canının dokunulmazlığına ve buna ilişik olan buyruklar ile yasaklara ait ihtiyaçlardır. Aynı şekilde, yemenin, içmenin, kötülükleri örten ve koruyan ile giyinmenin serbest bıakılmasındaki, aksine yapılması gerekli olmasındaki, barnak edinmedeki ve bu işlerin benzerine ulaştırın, satma, alma gibilerdeki ihtiyaçlardır. Bunlar, canın korunması olan ikinci konuda zorunluluklar düzeyindeki ihtiyaçlara ait olmaktadır⁶².

C) Akulla İlgili İhtiyaçlar'da

Bunlar, şarap ve onun aynısı akli, kavramayı örten maddelerin yasak edilmesindeki ihtiyaçlardır. Bunların, aklın korunması olan üçüncü konunun zorunluluklar düzeyindeki ihtiyaçları ile ilgisi vardır⁶³.

D) Soyla (ya da Şan, Şeref ve Namusla) İlgili İhtiyaçlar'da

Soy (ya da şan, şeref ve namus) ait olan ihtiyaçlar, evlilik kurumuna ve ona götüren zinanın yasak edilmesi gibi hükümlere bağlı olan ihtiyaçlarla ilgilidirler. Doğrusu bunlar, soy veya şan, şeref ve namusun korunması olan dördüncü konuda zorunluluklar düzeyindeki ihtiyaçlardır⁶⁴.

E) Malla İlgili İhtiyaçlar'da

Gerçekten bunlar, geniş anlamıyla malı koruma ve onu, ister kişinin mülkünde olsun, isterse ona benzer mülkte olsun, yok etmeyi yasak etme, başkalarının mallarına düşmanlığa engel olmaya ait ihtiyaçlardır. Yine, mülkiyetin bir karşılıkla veya karşılıksız aktarılmasına, çıkar sözleşmelerine ihtiyaçlar, bu ihtiyaçlar gibidir. Bu ihtiyaçlar, malın korunması olan beşinci konudaki zorunluluklar düzeyi ile ilgilidir⁶⁵.

2) Hâciyyât (Gereklilikler)

Bunlar, genişlemeye, iyi davranmaya çoğunlukla, zorluğu ve doyurulmamasından oluşan güçlüğü

61 Muhammed Enes ez-Zerkâ, a.g.m., s. 160; Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 28.

62 Bakınız: Aynı yerler.

63 Aynı yerler.

64 Muhammed Enes ez-Zerkâ, a.g.m., s. 160; Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 28.

65 Aynı yerler.

doğuran sıkıntıya ait olmaktadır; ancak, doyurulmamasının meydana getirdiği zorluk ve güçlük, zarûriyyâtın (zorunlulukların) doyurulmaması nedeniyle oluşan yaşam düzeninin bozulmasının meydana getirmesinden az olur⁶⁶.

Gereklilikle (hâciyyât), kendileri ile yaşamın kolaylaştığı işlerdir. Genişleme ve güçlüğü kaldırmak için, gerekliliklerin istediği fiilleri ve eşyaları içine alır⁶⁷. Gereklilikler, İslâm Hukuku'nun ünlü ilkesi: "Yapılması gerekli olanın kendisi ile tamamlandığı da yapılması gerekli olandır."nın doğrudan uygulamasını kapsar⁶⁸.

Aşağıda gelenler, bu konulara örnektirler⁶⁹:

A) Dîne Âit İhtiyaçlar'da

Şüphesiz bu ihtiyaçlar, hastalık hallerinde veya yolculukta temizlenmeye izin olarak teyemmüm etme, yolculukta namazı kısaltma, hastalık halinde yan üzere oturarak namaz kılma, yolculukta ve hastalıkta oruç tutma yerine oruç açma gibi, dîni konuda hâciyyât (gereklilikler) düzeyinde gerçekleşen ihtiyaçlardır⁷⁰.

B) Cana Âit İhtiyaçlar'da

Bunlar, cana ait konuda hâciyyât (gereklilikler) düzeyinde gerçekleşen ihtiyaçlardır. Şüphesiz, avlanmanın serbest olması, temiz ve serbest bırakılmış yarırlardan, yiyerek, içerek, bannarak, giyerek, binerek, aşırıya gitmeksizin ve cimri davranmaksızın geçinme⁷¹, sağlığı koruma ve ona götüren çalışmalar ile vücudu güçlendirmek için beden eğitimini gayrete getirme, gerekliliklerin cana ait konudaki örnekleri sayılır⁷².

C) Akla Âit İhtiyaçlar'da

Doğrusu, bu ihtiyaçlar, akli güçlendirmek için eğitim ve öğretimi cesaretlendirme gibi akli konuda hâciyyât (gereklilikler) düzeyinde gerçekleşen ihtiyaçlardır⁷³.

D) Soya (ya da Şana, Şerefe ve Namusa) Âit İhtiyaçlar'da

Gerçekten, bu ihtiyaçlar, mehri adlandırmadan evlilik sözleşmesine ve bu sözleşmede bazı durumların geçerli olmasına izin vermek, boşanmayı, hul'

(karısından mal alıp boşanmayı) serbest bırakmak ve boşanmayı üç kılmak gibi soya (yada şan, şeref ve namusa) ait konuda hâciyyât (gereklilikler) düzeyinde gerçekleşen ihtiyaçlardır⁷⁴.

E) Mala Âit İhtiyaçlar'da

Bunlar, mala ait konuda hâciyyât (gereklilikler) düzeyinde gerçekleşen ihtiyaçlardır. İhtiyaçtan artan malları biriktirmeye izin verme, kendisinde güçlüğü giderme ve zorluğu kaldırmaya yeter durum bulunan *kirâd*, *musâkât*, *selem* ve *şuf'a* olarak bütün çeşitleriyle sözleşmeler mala ait konudaki örnekler sayılır. Aynı şekilde, mesleklerle, sanâ'atlar ve ekonomik çalışmaların çoğu, güçlüğü giderme ve zorluğu kaldırma nedeniyle, mala ait konuda hâciyyât (gereklilikler) sınıfı içinde bulunurlar. Örnek olarak, soğuk olduğu zaman evin tabanını örtmeye ihtiyaç göstermemek zordur; soğuktan korumaya yeterli basit çeşit örtü üretmek, hâciyyât (gereklilikler) sayılır⁷⁵.

3) Tahsînât veya Tekmiliyyât (Yetkinlikler)

Bunlar, zarûriyyât'ın (zorunlulukların) ve hâciyyât'ın (gerekliliklerin) esasına fazla olarak gelenekleri güzelleştirene ve ahlâkları iyileştirene yararlı bulunanla ilgili olurlar. Onların doyurulmaması, zarurî (zorunlu) veya hâcî (gerekli) işi bozmaya neden olmaz; çünkü bunlar, güzelleştirme, süsleme ve insanî yaşamın geçici kazançlarına karışma yolunda gerçekleşirler⁷⁶.

Hâciyyât'ın (gerekliliklerin) sınırını aşan fiiller ve eşyaları kaplar; veya, daha dikkatli bir anlatımla, yaşamı güçleştirmeyen, terk edilmesiyle zorluk görülmeyen; ancak, yaşamı kolay, iyi ve güzel kılması dolayısıyla korunan işleri içine alır. Ahlâkları iyileştirene ve yemede, içmede, konuşmada, giyimde, temizlikte... ve diğerlerinde islâmî davranış kuralları gibi gelenekleri güzelleştirene bu bitişenler, hâciyyât (gereklilikler) içinde olan işlerdendir. Aynı şekilde, genel olarak ölçülülüğe, yani aşırılık ve eksikliğin yokluğuna bitişen işler de, bu takım içine girer. Bunu, Yüce Allah'ın şu sözü kuvvetlendirir: "*Onlar, harcadıkları zaman, ne aşırı giderler, ne de eksik kalırlar, ikisi arasında orta bir yolu tutarlar.*"⁷⁷. Sallallahu aleyhi ve sellem'in şu sözü nedeniyle, işin ve üretimin çeşitliğini iyi yapmak, tekmiliyyât'tan (yetkinliklerden)dir: "*Şüphesiz, Allah, işini sağlam yapan kulunu sever*"⁷⁸. Sağlam yapmanın terkinde,

⁶⁶ Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 29.

⁶⁷ Abdulvehhâb Hallâf, a.g.e., s. 202; Muhammed Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 371-372; 'Abdusselâm el-'Abbâdî, a.g.m., s. 320; Muhammed Enes ez-Zerkâ, a.g.m., s. 160.

⁶⁸ Muhammed Enes ez-Zerkâ, a.g.m., s. 159-160.

⁶⁹ Ayrıntılar için bakınız: Abdulvehhâb Hallâf, a.g.e., s. 202-203; Muhammed Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 371-372.

⁷⁰ Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 29.

⁷¹ Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 29.

⁷² Muhammed Enes ez-Zerkâ, a.g.m., s. 161.

⁷³ Muhammed Enes ez-Zerkâ, aynı yer.

⁷⁴ Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 29.

⁷⁵ Abdulvehhâb Hallâf, a.g.e., s. 203; Muhammed Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 372; Muhammed Enes ez-Zerkâ, a.g.m., s. 160-161; Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 29.

⁷⁶ Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 30.

⁷⁷ 25 el-Furkân, 65.

⁷⁸ Takiyyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalim b. Teymiyye (ö. 728 h. / 1328 m.), el-Kelîmu't-Tayyîb, Tahkîk ma'a Tahrîci

zorunluluk veya gereklilik kaybedilirse; o zaman, sağlam yapma, zorunluluklar veya gerekliliklerden olur⁷⁹. Tahsîniyyât'ın (yetkinliklerin) sınırını aşarsak, şüphesiz biz, İslâm'ın onu, birey ve toplumun bozulması saydığı ve açık bir şekilde yasakladığı, aşırılık ile eksikliğin alanına gireriz⁸⁰.

Aşağıda sıralananlar İslâm'daki beş ihtiyaç, ihtiyaçların tahsîniyyât (yetkinlikler) düzeyindedirler:

A) Dîne Âit İhtiyaçlar'da

Temizlenme, vücudun ve giyeceklerin pisliklerini yok etme, avretin örtülmesi⁸¹, süs takıları kullanma, görünüşü güzelleştirme, güzel olma, sadakalardan iyiliklerin nâfilelerine girişme, harcamada bulunma, akrabalık gösterme ve oruçta yumuşaklık terbiyesi⁸², tahsîniyyât'ın (yetkinliklerin) dinî ihtiyaçlar konularından sayılırlar.

B) Cana Âit İhtiyaçlar'da

Tahsîniyyât (yetkinlikler) düzeyinde cana dâir ihtiyaçlar, pis yiyeceklerden, kötü sayılan içeceklerden, yeme, içme, barınma, taşıt, giyim ve bundan başka ihtiyaçların doyurulmasında cimrilikten sakınmada belirirler⁸³.

C) Akla Âit İhtiyaçlar'da

Gerçekten, şaraptan sakınmak, ondan uzak durmak, aklın üzüntüsüz bir halde bulunmasını korumak⁸⁴, zimmileri, haram içecekleri açığa çıkarmalarından ve satın alanlar zimmî de olsa, onları, müslümanların arasında satmalarından alıkoymak⁸⁵, tahsîniyyât'ın (yetkinliklerin) akla dâir ihtiyaçlar çerçevesinde kabul edilir.

D) Soya (ya da Şana, Şerefe ve Namusa) Âit İhtiyaçlar'da

Doğrusu, eşe sıkıntı vermeme, onunla birlikteliklerde yumuşak olma, iyi tutma ve hoşlukla salıverme⁸⁶, yetkinliklerin soya dâir ihtiyaçları sayılır.

E) Mala Âit İhtiyaçlar'da

Tahsîni düzeyde mala dâir ihtiyaçlar, malı kazan-

Ehâdisi: eş-Şeyh Nâsiruddîn el-Elbânî, Beyrût 1385 h., s. 11; Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, Câmi'u'l-Ahâdis, el-Cuz'u's-Sânî, Tahkük: Abbâs Ahmed Salr ve Ahmed Abdulcevâd, el-Kâhire 1984, s. 343, Hadis Numarası: 5561.

⁷⁹ Muhammed Enes ez-Zerkâ', a.g.m., s. 162.

⁸⁰ Muhammed Enes ez-Zerkâ', aynı yer.

⁸¹ Abdulvehhâb Hallâf, a.g.e., s. 203.

⁸² Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 30.

⁸³ Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, aynı yer.

⁸⁴ Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 30.; Muhammed Enes ez-Zerkâ', a.g.m., s. 162.

⁸⁵ Muhammed Ebû Zehrâ, a.g.e., s. 373.

⁸⁶ Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, aynı yer.

mada ve kullanımında gûnahtan sakınmasını, aşırı olmadan sakınmayı, başışta bulunmayı ve pis şeylerin satımını engellemesini kaplar⁸⁷. Yine, yararlanıp hoşlanmak ve süslenmek için edinilen, çiçekler, mücevherler gibileri ile, huzuru sağlayan, insanın zor olmaksızın terk edebildiği halı, iyi ev döşemesi, evin güzel boyası gibi orta ölçekte eşyalar da içine girer⁸⁸.

B) İslâm'da İhtiyacın Doyurulmaları Bakımından Bölümlemesi

Şüphesiz, İslâm'ın insanî yaşama bakışı, insan toplumunun, bireysel sıfatları ve toplumsal ilişkileri olan bireylerden oluştuğu temeline dayanır. Bu yüzden, islâmî düzenlemeler, insanî yaşamın bireysel ve toplumsal iki tarafa dikkati yoğunlaştırmaya geldi. Bireysel ve toplumsal düzeltmelerin her birine özeni, onları bir araya getiren, olabildiği sürece o ikisi üzerinde ısrarlı olan, ama birbirlerine zıt olduklarında toplumsal, yada kamu düzeltmelerini, bunlar gayretle çalışmaya ve gözetmeye daha değerli olduğu için öne alan özel düzenine uygundur. Ancak, burada, bunun araştırmasını yapma ve ayrınıtlarına girme niyetinde değilim⁸⁹. Bu bakımdan, ihtiyaçların, aynı ihtiyaçlar (her müslümanın teker teker doyurması gereken ihtiyaçlar) ile kifâ'î ihtiyaçlara (bir kısım müslümanların doyurması gereken ihtiyaçlara), yada bireysel ihtiyaçlar ile toplumsal ihtiyaçlara veya kamu ihtiyaçlarına bölümlemesine yönelmek istiyorum.

İslâm'da ihtiyaçların bu bölümlemesi, ihtiyaçları, bireysel ihtiyaçlar ile kamu ihtiyaçlarına ayırma esasına dayanan ekonomik araştırmalarda gelenek olan bölümlemeye benzer. Bununla birlikte ben, bireysel ihtiyaçlar ile kamu ihtiyaçları adlandırması yerine, Doktor Muhammed Abdulmun'im Afr'ın aynı ihtiyaçlar ile kifâ'î ihtiyaçlar adlandırmasını, müslüman bilginlerin temel terimlerine gönderme yapmak için, kullanmayı benimsedim. Buna göre, ihtiyaçlar, aşağıda gelen gibi bölümlenir:

1) Aynî İhtiyaçlar (ya da, Bireysel İhtiyaçlar)

Bireyin doyurulmasını kendi kendine yaptığı ihtiyaçlardır. Bunlar, bireyin dinini inanç ve amel yönünden korumasına, canını, aklını, soyunu (veya şan, şeref ve namusunu), malını korumasına özel ihtiyaçlardır⁹⁰. Aynî ihtiyaçlar, tek tek her insanın bireysel niteliklerine göre dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla, insan yaşamını, saygınlığını ve yaşam etkinliğini sürdürme gücünü içine alan her şey, aynı,

⁸⁷ Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 30.

⁸⁸ Muhammed Enes ez-Zerkâ', a.g.m., s. 162.

⁸⁹ Ayrıntılar için bakınız: Mehmet Nuri Güler, a.g.e., s. 54 ve sonrası.

⁹⁰ 'Abdusselâm el-'Abbâdî, a.g.m., s. 312.

yani bireysel ihtiyaçlar sayılır⁹¹.

Aynî (veya bireysel) ihtiyaçların bildirildiği, şer'î nasslar çoktur. Bir kısmı şunlardır: Yüce Allah şöyle buyurur: "...Anaların yiyecek ve giyeceğini uygun bir şekilde sağlamak çocuk kendisinin olan babaya borçtur..."⁹². Münezzeh Allah şunu buyurur: "...Yeyiniz ve içiniz, gereksiz yere harcamayınız; çünkü, Allah, savurganları sevmez."⁹³ Söyleyen Yüce şöyle buyurur: "Boşadığınız, fakat iddeti dolmamış kadınları gücünüz nisbetinde, kendi oturduğunuz yerde oturtun..."⁹⁴. Yüce ve Münezzeh Allah şunu buyurur: "...Doğrusu, cennette ne acı kırsın, ne de çıplak kalırsın; orada ne susarsın ne de güneşin sıcaklığında kalırsın."⁹⁵ Münezzeh Allah şöyle buyurur: "... Onları açken doyuran ve korku içindeyken güven veren."⁹⁶ Bu yüce âyetler, aynî ihtiyaçların şu birkaçını anmaktadır: Yeme, içme, giyim, barınak ve güven. Sallallahu aleyhi ve selem de, Âdem oğlunun mutluluğu ile mutsuzluğunun üç şey olduğunu bildirir. Âdem oğlunun mutluluğu için, Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm şöyle buyurur: "İyi komşu, sağlığa uygun binek ve geniş ev."⁹⁷ Âdem oğlunun mutsuzluğu konusunda Aleyhi's-Selâm'ın sözü ise şudur: "Uğursuz kadın, ev ve attr."⁹⁸

2) Kifâ'î İhtiyaçlar (veya Toplumsal, Yahut Kamu İhtiyaçları)

Doğrusu, kifâ'î ihtiyaçlar, kamu ihtiyaçları ile ilgili ve bazıları yaparsa, bütün insanlara yetip, onların yapma gerekliliği yok olmandır. Bunlar, aynî ihtiyaçları tamamlayan ihtiyaçlardır; çünkü, aynî ihtiyaçlar, ancak onlarla yapılır. Bunlara örnek; toplum düzenini korumak ve bireyler arasında adâleti gerçekleştirmek için yönetim ve yargı gibi kamu görevlerine, cihâda, öğretime, ezâna, namaz için imâma, san'atlara, mesleklere, yetim malları dâiresine, vakıflar ve sadaka-i cariye idâresine ihtiyaçtır⁹⁹.

Kifâ'î (toplumsal, veya kamu) ihtiyaçlar, sağlık, kültür, eğitim, toplumsal, ekonomik, askerî yönlerin hepsi bakımından güçlü bir toplumu yerleştirme zorunluluğuna göre dikkate alınandır. Bu yüzden, onu gerektiren her şey, doyurulması ve karşılanması gerekli olan kifâ'î ihtiyaçlar olarak deyimlenir. Yüce Allah, şöyle buyurur: "Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar, Allah'ın düşmanını, sizin düşmanlarınızı

ve bunların dışında Allah'ın bilip, sizin bilmediğinizi yıldırım üzere, kuvvet ve savaş atları hazırlayın..."¹⁰⁰ Münezzeh Allah, şunu buyurur: "İsteyen, istemeyen, hepimiz savaşa çıkan. Allah yolunda, mallarınızla ve canlarınızla cihâd edin. Bilerseniz, bu sizin için hayırlıdır."¹⁰¹

Sonuç

Başlığı, "Ekonomi'de İhtiyaç Kavramı ve İslâm Dünyası'nda Eski ile Yeni Bilim Adamlarındaki Karşılığı" olan araştırma konusu çalışmasının bitmesinden sonra, aşağıda gelen gibi toplanmış bir takım genel sonuçlara ulaşılabilir:

Gerçekten, Psikoloji ve Ekonomi Bilimi'nin her birinde ihtiyaç kavramının tanımındaki öz; varlığın, herhangi bir amaca ulaşması için mutlak biçimde gerekli olan şeye yoksulluk gösteren bir durum üzere bulunmasıdır. Bunun içeriğine gelince, iki öğeden oluşmaktadır. Bunların biri: Yokluk duymadan ileri gelen açlık ve susuzluk gibi acı. Açlık ve susuzluğun ikisi de bedeninin gıda zorunluluğundan ileri gelen acı duyumdur. Diğeri ise: Bu acıyı yok eden (gideren) eyleme yöneliştir.

Ekonomistler ile İslâm Âlemi'nde eski ve yeni bilginler, ihtiyacın bu kavramında birleşirler; ancak, İslâm Âlemi'nde eski ve yeni bilginlerin, ihtiyacın birinci ögesini kabul etmeleri yanında, yok eden (gideren) eyleme yöneliş biçimindeki ikinci ögesini öne almalarına karşın, ekonomistler, yokluk duymadan ileri gelen acı şeklindeki birinci ögesini öne geçirirler. Buradan hareketle, Ekonomi'de ihtiyaca bakış, kendisine yokluk duygusu eşlik eden kişisel duyma olması karşısında, İslâm Âlemi'nde eski ve yeni bilginlerin bakışı, düzeltmeye ulaştırılan amaç ve araca olduğu ortaya çıkar.

Bunun üzerine, Ekonomi'de ihtiyacın tanımı, insan için belli yararlar gerçekleştirebilme değeri olan mal veya hizmet elde etme arzusu olurken, İslâm'da ihtiyaç kavramı, düzeltme çerçevesinde kabul edilerek, içinde bozulmasının yokluğundan ileri gelen düzeltme bulunana duyumu, diğer bir şekliyle, insanın düzeltme yoksulluğu göstermesinden ileri gelen bozulmanın duyumu olarak tanımlanmıştır.

Ekonomi'de bireylerin ihtiyaçlarını belirlemeyi çözümleyen kuramlar ve bölümlenmeler çok çeşitli oldu. Bununla birlikte, eski ve yeni bilginler, bireylerin ihtiyaçlarını, hepsi İslâmî yasamanın amaçları ile ilgili olan düzeltilenlerin sınıflamasına ve sıralamasına uygun olarak belirlediler. Dolayısıyla, ihtiyaçları, konuları bakımından, dine, cana, akla, soya, mala ait ihtiyaçlar olarak beş çeşide ayırdılar. Bu beş çeşit, zarûriyyât (zorunluluklar), hâciyyât

91 Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 33.

92 2 el-Bakara, 233.

93 7 el-A'raf, 31.

94 65 et-Talak, 6.

95 20 Ta Hâ, 118-119.

96 106 Kureys, 4.

97 Ahmed b. Hanbel (ö. 241 h./855 m.), el-Musned, c. III, el-Mektebu'l-İslâmî ve Dâru Sâdr, Beyrût 1969, s. 407-408.

98 El-Buhârî, a.g.e., c. VII, s. 10, Kitâbu'n-Nikâh.

99 Muhammed 'Abdu'l-Mun'im 'Afr, a.g.e., c. III, s. 34.

100 8 el-Enfâl, 60.

101 9 et-Tevbe, 41.

(gereklilikler) ve tahsiniyyât (yetkinlikler) olarak üç düzeyde gerçekleşir. Doyurulmaları bakımından da ihtiyaçları, aynı ihtiyaçlar (yani, bireysel ihtiyaçlar) ile kifâ'i ihtiyaçlara (yani, toplumsal ya da kamu ihtiyaçlarına) ayırdılar.

Gerçekten, bu araştırma, Ekonomi'de ihtiyaç kavramı ve İslâm Dünyası'nda eski ile yeni bilim adamlarındaki karşılığını inceleme girişimi olup, bize, Ekonomi'de ihtiyaç kavramının, İslâm

Âlemi'nde eski ve yeni bilginlerde, İslâm Ekonomi'sinin İslâm Fıkhı (Hukuku) ile ortak kavramı olarak, düzeltme kavramı içinde kabul edildiğini ortaya koymuştur. Bu, İslâm'da, Ekonomi Bilimi'nin Hukuk Bilimi ile birleştiği temeli öğrenme bakımından önemli bir iştir. Dolayısıyla bize, İslâm'da, Hukuk Bilimi'nin, ekonomik konuları araştırmada çok büyük bir rol oynadığı açıklanmıştır.